

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΕΞΗΓΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΙΩΝ*

Πρὸ ἑνὸς αἰῶνος Γερμανὸς τις περιηγητής, ὅστις ἐξήλωσε τὴν φήμην μισέλληνος ἐν χρόνοις καθ' οὓς τὰ παθήματα τοῦ ἡμετέρου ἔθνους μόνον τὴν ἀγάπην ἢ τοῦλάχιστον τὴν συμπάθειαν πρὸς αὐτὸ ἠδύναντο νὰ κινήσωσιν, ὁ περιηγητής τοῦ ὁποίου ἐστιγμάτισε τὴν κακὴν πίστιν ὁ Κοραΐς, ἐλέγξας τὰς ἀδίκους καὶ πεπλανημένας κρίσεις του, ἔλεγε περὶ τῶν Ἑλλήνων, ὅτι εἶναι ὁ δεισιδαιμονέστατος τῶν λαῶν τῆς γῆς. Ἡ ρῆσις αὕτη τοῦ πικροχόλου Γερμανοῦ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ παντελῶς ἀνυπόστατος· ἐν μέρει εἶναι ἀκριθής, καθόλου δ' ὅμως καὶ ἀπολύτως ἐκφερομένη ἀνακριδιστάτη. Εἶναι ἀκριθής, ἂν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ συγκριθῇ πρὸς τοὺς πεπαιδευμένους, ἢ τοὺς ὁπωσδήποτε τυχόντας μορφώσεώς τινος ἄνδρας τῶν ἄλλων ἐθνῶν· αἱ δεισιδαιμονίαι αὐτοῦ τότε δυσάρεστον ἐμποιοῦσιν αἰσθησιν, θὰ ἐδίσταζε δέ τις νὰ κατατάξῃ αὐτὸν μεταξὺ τῶν πεπολιτισμένων λαῶν. Ἀλλ' ἂν συγκριθῇ ὁ ἑλληνικὸς πρὸς ὁσδήποτε τῶν ἄλλων λαῶν, ἀδικαιολόγητος καταφαίνεται ἡ μομφή, ὥστε πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ λαοὶ τῆς γῆς εἶναι δεισιδαιμονέστατοι.

Τῆς δεισιδαιμονίας τὸ κράτος εἶναι εὐρύτατον, ἀπέραντον. Ἀπὸ τῶν αἰωνίων πάγων τῆς Γροελανδίας καὶ τῆς Λαπωνίας μέχρι τῶν διακεκαυμένων πεδιάδων τῆς Ἀφρικῆς, ἀπὸ τῆς Ἰαπωνίας καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν τῆς ἀπωτάτης Ἀνατολῆς μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν τῆς Ὠκεανίας οἱ ἄγριοι καὶ τῆς Ἀμερικῆς οἱ αὐτόχθονες Ἰνδοὶ καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι ἄπαικοι, χιλιάδες λαῶν ὑπεΐκουσιν εἰς τὰ κελεύσματα τῆς κοσμοκράτορος δεσποίνης, ἀποπύοντες τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως. Κατὰ ποσὸν οὐδεμία διαφορὰ παρ' ἐκάστοις τῶν λαῶν τούτων· ἡ διαφορὰ ἔγκειται μόνον ἐν τῷ ποιῷ, ἐν τῇ ἐντάσει ὅς εἰπείν τῆς δεισιδαιμονίας.

Παρὰ τοῖς ἀγρίοις λαοῖς ἡ δεισιδαιμονία διατηρεῖ τὴν στυγνὴν αὐτῆς ὄψιν, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰδεχθής, βδελυρά, ἀποτρόπαιος· παρὰ τοῖς πεπολιτισμένοις προσλαμβάνει χαρακτηρὰ ἡπιώτερον, καθίσταται ἱλαρωτέρα, συνήθως εἶναι παιγνιώδης, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκίνδυνος. Ὅταν ὁ ἄγριος τῆς Νέας Ζηλανδίας τρώγῃ τὸν ἀριστερὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ἡττηθέντος ἀντιπάλου, ἢ ὅταν ὁ τῶν Μαρκησίων νήσων ὠμὴν καὶ αἵμοσταγὴ καταβροχίζῃ τὴν καρδίαν τοῦ ἐχθροῦ, φρονεῖ ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐγκλείει εἰς τὰ στήθη του τὴν ψυχὴν τοῦ φονευθέντος καὶ κληρονομεῖ τὴν βίωσιν καὶ τὴν

*) Ἀπόσπασμα στενογραφηθέντων μαθημάτων εἰς κυρίως ἐν τῇ φιλολογικῇ συλλογῇ «Παρθενῶν». Ἐξημεσίεσθι ἐν Ἀσσωπίῳ Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ ἐτ. ΚΕ' 1896 σ. 157-177.

πολεμικὴν ἀρετὴν αὐτοῦ· ἀλλ' ἡ αὐτὴ ἰδέα, ἀνεπιγνώστως διατηρουμένη καὶ παρ' ἡμῖν, παρορμᾷ τὰς μητέρας ν' ἀποτρέπῃσι παίζουσαι τὰ τέκνα τῶν ἀπὸ τοῦ νὰ τρώγῃσι μυαλὰ πετεινῶν διὰ νὰ μὴ γίνευν πετεινόμυαλοι, ἢ νὰ ἐμποδίζωσιν αὐτὰ νὰ τρώγῃσι γλῶσσαν προβάτου διὰ νὰ μὴ γίνωσι δικηγόροι, ἢ αὐτὴ δὲ δοξασία ὑπεμφαίνεται καὶ ἐν τῇ ἀρχαίῳ μύθῳ, τῇ λέγοντι ὅτι ὁ Κένταυρος Χείρων ἔτρεφε τὸν Ἀχιλλέα μὲ σπλάγγνα λεόντων καὶ μυελοὺς ἄρκτων καὶ ἀγριοχοίρων.

Οἱ Ἀνναμίται Σεδάγκ, ὅταν θέλωσι νὰ κτίσωσιν οἰκίαν, ὀρύττουσι βόθρον βαθύν, εἰς τὸν ὅποιον ρίπτουσι δυστυχῇ τινα δοῦλον· καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου τούτου θύματος, ζωντανοῦ ἀκόμη, ἐπιθέτουσι τὸν πρῶτον θεμέλιον πάσσαλον τῆς οἰκίας· διότι μόνον οὕτω κατὰ τὰς δεισιδαίμονας δοξασίας των, δύναται νὰ στερεωθῇ ἡ οἰκία. Διὰ νὰ ἔχῃ διάρκειαν πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ ψυχὴν, ἀφ' οὗ πάντα τὰ ὑποπίπτοντα εἰς τὴν αἴσθησιν αὐτοῦ, τοὺς ποταμούς, τοὺς βράχους, τὰ δένδρα, ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος ὑπολαμβάνει ἔχοντα ψυχὴν, ζωογονοῦσαν αὐτά. Καὶ ἀδυνατῶν ἄλλως νὰ ἐμβάλῃ ψυχὴν εἰς τὸ ἔργον τῶν χειρῶν του, προσαρμόζει εἰς αὐτὸ μίαν ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν ψυχῶν, ἐκλέγει δὲ τὴν καλλίστην καὶ τελειοτάτην, ψυχὴν ἀνθρωπίνην, διότι κάλλιστον καὶ στερνέστατον θέλει τὸ κτίσμα του.

Ἡ δεισιδαιμονία αὕτη εἶναι παγκόσμιος· καὶ ἂν δὲν βλέπομεν σήμερον παρὰ τοῖς εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς σφαιλιθεύμενον ἐκαστοτε το ἔργον τῶν οἰκοδόμων δι' ἀνθρωποθυσίαν, οφείλεται τούτο εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἡθῶν καὶ ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν αὐστηρότητα τοῦ νόμου. Ἀκμαία δὲ διατηρεῖται καὶ παρ' ἡμῖν ἡ δεισιδαιμονία αὕτη. Οὐ μόνον ἀρχαῖοι μῦθοι ἑλληνικοί, ἀλλὰ καὶ παραδόσεις βυζαντιναὶ ἀναφέρουσιν ἀνθρωποθυσίας, πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν γενομένας· δημοτικώτατον δὲ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα εἶναι τὸ τραγοῦδι τῆς γεφύρας τῆς Ἀρτῆς, ἣτις ἐστερεώθη κτισθείσης τῆς γυναικὸς τοῦ πρωτομάστορα εἰς τὰ θεμέλιά της, καθὼς καὶ πολλὰ ἄλλαι παραπλήσιαι παραδόσεις. Ὡς δ' ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ λατρείᾳ αἱ τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἀνθρωποθυσίαι ἀντικατεστάθησαν διὰ θυσιῶν ζώων, οὕτω καὶ σήμερον αἱ κατὰ τὴν θεμελίωσιν τῶν οἰκοδομημάτων ἀνθρωποθυσίαι ἀντικατεστάθησαν διὰ θυσιῶν ζώων, συνήθως ἀλέκτορος, ἐνίοτε κριοῦ ἢ τράγου ἢ καὶ κυνός. Οὐχὶ σπανίως ὁμοῦ οἱ κτίσται ἐπιθέτουσι τὸν θεμέλιον λίθον ἐπὶ τῆς σκιᾶς ἀνυπόπτου διαδάτου, κακουργοῦντες, διότι ἐν τῇ συνειδήσει των διαπράττουσι φόνον, πιστεύοντες ὅτι ὁ διαδάτης ἐκεῖνος θ' ἀποθάνῃ ἐντὸς τοῦ ἔτους καὶ ὁ ἥσκιος του θὰ στοιχειώσῃ τὸ σπίτι. Δηλονότι ἐξακολουθοῦσι δεξάζοντες, ὅτι τελεσφορωτέρα πρὸς στερέωσιν τοῦ οἰκοδομήματος ἀπὸ τὴν θυσίαν οἰουδήποτε ἄλλου ζώου εἶναι ἡ ἀνθρωποθυσία· ὅθεν ἂν εἶχον τὴν ἐξουσίαν θὰ ἐμόλυνον ἀνευ ἐνδοιασμοῦ δι' ἀνθρωπίνου αἵματος τὰ θεμέλια τοῦ οἰκοδομήματος.

Τὰ παραδείγματα ταῦτα δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς πῶς μεταβάλλονται κατὰ

μικρὸν αἱ παλαιαὶ δοξασίαι, ἀποβάλλουσαι τὸν ἄγριον καὶ βάρβαρον τύπον αὐτῶν. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ τινες, τῶν ὁποίων οὔτε ὁ χρόνος οὔτε ἡ προαῖοσιν τῶν ἡθῶν ἡμέρωσις ἐμετρίασε τὴν βδελυγμίαν. Σὰς ἀναφέρω ἐν παράδειγμα, εἰλημμένον ἐκ τοῦ βίου τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ. Εἶναι γνωστόταται αἱ περὶ βρικόλακων δεισιδαιμονίαι, ἃς δὲν παρελάβομεν παρὰ τῶν Σλάβων, ὡς κοινῶς πιστεύεται, ἀλλὰ μετεδώκαμεν εἰς αὐτούς. Ἀπὸ τῶν παλαιωτάτων χρόνων πιστεύουσιν οἱ Ἕλληνες, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν βιαίως θανόντων δὲν καταβαίνουσιν εἰς τὸν ᾗδην, ἀλλὰ μέχρις ὅτου φθάσῃ ἡ τεταγμένη ὑπὸ τῆς Μοίρας | ὥρα τοῦ θανάτου τῶν πλανῶνται ἀνὰ τὴν γῆν, 161 ἐμδάλλουσαι φόβους εἰς τοὺς μισαιφόνους. Ἐν τῷ οἴκῳ τῶν Ἀτρειδῶν, ὃν πολλάκις ἐμίανε συγγενὲς αἷμα, ἐπεπλανᾶτο ὁ παλαιὸς ὀριμὸς ἀλάστωρ τοῦ Ἀτρέως, αἷτιος καὶ τιμωρὸς τῶν ἐν τῷ οἴκῳ γενομένων στυγερῶν φόνων. Σήμερον δ' οἱ βρικόλακες, οἱ ἐκ τοῦ τάφου ἐξερχόμενοι νεκροί, ἱμπνέουσι τὴν φρίκην, καὶ πρὸς ἀποτροπὴν αὐτῶν ἐν τισὶ νήσοις τοῦ Αἰγαίου δεισιδαίμονες τυμβωρύχοι ἐκθάπτουσι τὸν νεκρὸν καὶ ἡ διαπεραιοῦσιν αὐτὸν εἰς ἔρημον νῆσον ἢ διατρυπῶσι διὰ σκόλοπος τὸ σῶμά του εἰς τὸ μέρος τῆς καρδίας καὶ καίουσιν εἴτα αὐτὸ ἐπὶ πυρᾶς. Καὶ οὕτω διὰ μυσαρᾶς πράξεως, ἧς καὶ τὸ ἄκουσμα μόνον ἐμποιεῖ φρίκην, κατεργάζονται αὐτοὶ ν' ἀπαλλ-
λαγῶσι τοῦ δεισιδαίμονος φόβου τῶν

Τίς δὲ εἶναι ὁ λόγος τῆς διαδόσεως καὶ τῆς διακινήσεως ταύτης παρα-
νοίας, ἰδεῶν, αἰτινὲς ἀντιστρατεύονται μὲν πρὸς τὴν λογικὴν, εἶναι δὲ καὶ παντελῶς ἀσυμφέειροι πρὸς τὴν ἐνεστώσαν κοινωνικὴν κατάστασιν; Προ-
τοῦ νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ διευκρινήσωμεν τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς δεισιδαιμονίας.

Ἀνθρώπινον τὸ πλανᾶσθαι, εἶπεν ἀρχαῖός τις σοφός. Αἱ δ' ἀποπλανήσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς τὰς ὁποίας περιλαμβάνονται καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι, εἶναι ποικιλώταται καὶ ἀνυπολόγιστοι τὸν ἀριθμόν. Πρὸς διά-
κρισιν δὲ πρόχειρον δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τρία εἶδη αὐτῶν: τὰς πλάνας, τὰς προλήψεις καὶ τὰς δεισιδαιμονίας. Πλάνη εἶναι ἡ πεποιθήσις περὶ τῆς ὀρθότητος γνώμης τινός, ἢ στηριζομένη εἰς ἀτελὴ παρατήρησιν ἢ πλημμελὴ κρίσιν. Εἶναι παρέκκλισις ἀπὸ τῆς εὐθείας ὁδοῦ ἐν τῇ ζητήσῃ τῆς ἀληθείας, οὐχὶ ὅμως ἀσυντελὴς πρὸς εὐρεσιν ταύτης· διότι χρησιμεύει ὡς κέντρον | πρὸς νέας ἐρεῦνας, δι' ὧν εὐρίσκομεν τὴν ἀλήθειαν ἢ προσεγ- 162
γίζομεν εἰς αὐτήν. Ἡ πλήρης τῆς ἀληθείας γνώσις δὲν εἶναι κληρὸς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἧς ὅμως εὐγενέστατος χαρακτήρ εἶναι αὕτη ἡ τάσις πρὸς ζήτησιν· σοφῶς δ' εἶπεν ἐπιφανὴς Γερμανὸς ποιητής, ὅτι ἂν ὁ Θεὸς ἐνεφανίζετο πρὸ αὐτοῦ προσφέρων τὴν ὅλην ἀλήθειαν, θ' ἀπέστεργε τὸ μέγα ὄωρον προκρίνων τὴν διὰ τῆς ἐρεύνης πρόσκτησιν καὶ μέρους μόνον αὐτῆς.

Ἄφευκτον οὖσα παρακολούθημα τῆς ἐρεύνης ἡ πλάνη δὲν δύναται τούτου ἕνεκα νὰ θεωρηθῇ ἐπιβλαβής· ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἔλαιον, δι' οὗ ἐπα-

λείφουσι τὰς μηχανάς καὶ τὸ ὅποιον ρυπαίνει μὲν τὸν στίλβοντα σίδηρον αὐτῶν, ἀλλ' εἶναι ἀναγκαῖον, εὐκολοῦνον τὴν κίνησίν των. "Οθεν οὐ μόνον νὰ καταφρονῶμεν δὲν πρέπει, ἀλλὰ καὶ νὰ τιμῶμεν πολλάκις ὀφείλομεν τοιαύτας πλάνας, προελθούσας ἐκ γενναίας προσπάθειας πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας. Ἀκούων τις π. χ. ὅτι ἀρχαῖος φιλόσοφος ὁ Ἀναξαγόρας, ἐδόξαζεν ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι μείζων τῆς Πελοποννήσου, ἐνδέχεται νὰ θεωρήσῃ καταγέλαστον καὶ ἀναξίαν φιλοσόφου τὴν γνώμην ταύτην, ἀφοῦ καὶ οἱ μικροὶ μαθηταὶ σήμερον ἔχουσιν ἀκριδεστέραν γνῶσιν τοῦ μεγέθους τοῦ ἡλίου. Ἀλλὰ δικαίως κρίνοντες ταύτην, θὰ ἴδωμεν, ὅτι ὁ εἰπὼν προσήγγισε πλειότερον τῶν πρὸ αὐτοῦ εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅτι ἡ παράδοξος φαινομένη εἰς ἡμᾶς γνῶμη ἦτό ποτε νέος σταθμὸς πρὸς τὴν πρόοδον, διότι πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι μικρὸν πρὸ τοῦ Ἀναξαγόρου ἄλλος φιλόσοφος ὁ Ἡράκλειτος, ἔλεγεν ὅτι ὁ ἥλιος ἔχει εὖρος ποδὸς ἀνθρωπίου. Προσωτέρω δ' ἐχώρησαν οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι, οἱ εἰπόντες, ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι ἴσος μὲ τὴν γῆν. Ἐπρεπε νὰ προηγηθῇ ἡ γνώμη περὶ μεγέθους τοῦ ἡλίου μείζονος τοῦ φαινομένου, | διὰ νὰ δυνηθῶσιν οἱ σημερινοὶ ἀστρονόμοι νὰ ὀρίσωσιν ἀκριδῶς, ὅτι ἡ μὲν ἐπιφάνεια τοῦ ἡλίου εἶναι πλέον ἢ μυριάκις, ὁ δὲ ὄγκος αὐτοῦ πλέον ἢ ἑκατομμυριάκις μείζων τῆς γῆς.

Πρόληψιν δὲ ὀνομάζομεν ἰδέαν πεπλανημένην πρὸς τὴν ὁποίαν ἀναγκάζονται νὰ κανονίσωσι τὰς πράξεις τῶν καὶ αὐτοὶ οὐδ' ἀνταντιοίχοντες, ἔτι ἐναντιοῦνται πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον. Ἐπὶ τινα χρόνον υπολαμβάνουσιν οἱ περισσότεροι τὴν τοιαύτην ἰδέαν ὡς ἀληθῆ, καὶ τότε εἶναι κοινωνικὸς θεσμός, θρησκευτικὴ δοξασία ἢ πλάνη, οὐχὶ δὲ πρόληψις· ἀλλ' ὅταν ἐκλήπῃ ἡ πίστις περὶ τοῦ ὀρθοῦ αὐτῆς, ὅταν ὀλίγοι μόνον ἀπομείνωσιν οἱ εἰλικρινῶς καὶ ἀπὸ χρηστοῦ συνειδότες προσηλωμένοι εἰς αὐτήν, οἱ δὲ περισσότεροι δὲν ἔχωσι τὴν προσήκουσαν παρρησίαν καὶ δύναμιν βίωθεισαν νὰ τὴν καταπολεμήσωσιν ὡς ψευδῆ, ἡ πλάνη μεταβάλλεται εἰς πρόληψιν. Καὶ εἶναι ἡ πρόληψις ὡς τὸ χαρτονόμισμα, τὸ ὅποιον ἕκαστος ἡξεύρει ὅτι οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, ἀλλ' εἰς τὸ ὅποιον κατ' ἀνάγκην ἐπιδεβλημένην ἀποδίδει ἀξίαν, καὶ δίδων καὶ δεχόμενος αὐτό. Ἐκτρέφουσι δὲ τὰς προλήψεις ἡ ἀμάθεια, ἡ στρεβλὴ ἀγωγή, αἱ ἕξεις καὶ τὸ μὴ αὐτεξούσιον τοῦ λογισμοῦ, οὐ ἔνεκα ὡς τὰ παροιμιώδη τοῦ Πανούργου πρόδατα ἀκολουθοῦσι πολλοὶ τὸ κακὸν παράδειγμα. Πρὸ πάντων ὅμως ἐνισχύει τὰς προλήψεις ἡ τοῦ χαρακτῆρος ἀδυναμία. Διότι εἶναι αὗται ἐμπόδια, φραγμοὶ παρεμβαλλόμενοι εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προόδου καὶ ὀλίγιστοι ἔχουσι τὸ ψυχικὸν σθένος νὰ ἄρῃσι τὰ ἐμπόδια, νὰ διαρρήξωσι τοὺς τοιοῦτους φραγμούς. Διηγούνται περὶ τοῦ Αἰσώπου, ὅτι σταλεῖς ποτε ὑπὸ τοῦ κυρίου του εἰς τὸ λουτρὸν νὰ ἴδῃ ἂν ἦσαν πολλοὶ ἄνθρωποι, καίτοι εἶδεν ἐν αὐτῷ πλῆθος ὄχλου, ἐπανελθὼν ἀνήγγειλεν, ὅτι ἕνα μόνον ἄνθρωπον εὔρε, διότι πρὸ τῆς εἰσόδου
164 τοῦ λουτροῦ ὑπῆρχε λίθος, εἰς | ὃν πάντες εἰσερχόμενοι καὶ ἐξερχόμενοι προ-

σέκοπτον, εἰς δὲ μόνον ἐφρόντισε νὰ μετατοπίσῃ αὐτόν. Πόσοι ὑπάρχουσι σήμερον οἱ αἵροντες ἐκ τοῦ μέσου καὶ μὴ προσκρούοντες εἰς τὰ ἐμπόδια τὰ παρεμβεβλημένα εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προόδου καὶ ἐπομένως ἄξιοι νὰ κληθῶσιν ἄνθρωποι κατὰ τὸ Αἰσώπειον ἀπόφθεγμα;

Εἶναι δ' ἡ πρόληψις πολυκέφαλον τέρας δυσκαταγώνιστον, ἐπιφαινόμενον ἐν πάσῃ περιστάσει τοῦ βίου καὶ τὰ πάντα διαφθείρον. Διότι πολυεῖδεις ὑπάρχουσι προλήψεις· προλήψεις θρησκευτικαί, ἠθικαί, κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἀκόμη προλήψεις.

Πασῶν ὀλεθριωτάτας ἀναγράφει τὰς θρησκευτικὰς προλήψεις ἡ ἱστορία· ὅποσα ἔθνη ἐξωντώθησαν, ὅποσαι χῶραι ἡρημώθησαν, ὅποσαι μυριάδες ἀνθρώπων κατεσφάγησαν, ἔνεκα θρησκευτικῶν προλήψεων, ὅποσαι καταστροφαὶ πρόσχημα εἶχον τὴν ἐξασφάλισιν τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἀληθοῦς δῆθεν τύπου τῆς πίστεως εἰς τὸν Θεόν! 'Αλλ' οἱ χρόνοι τῶν θρησκευτικῶν ἐρίδων καὶ τῶν αἱματηρῶν πολέμων πρὸς λύσιν θρησκευτικῶν διαφορῶν παρήλθον εὐτυχῶς. Σήμερον μικρὸν εἶναι τὸ ἐκ τῶν θρησκευτικῶν προλήψεων κακόν, ἐν δὲ μόνον περισώθη ἐπίφοδον λείψανον τῆς μεσαιωνικῆς βαρβαρότητος, μία θρησκευτικὴ προλήψις, τῆς ὁποίας τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα ἠσθάνθημεν καὶ ἐν Ἑλλάδι ἐσχατῶς. Ἐννοῶ τὴν δοξασίαν, καθ' ἣν οἱ Ἰουδαῖοι μεταλαμβάνουσιν αἵματος χριστιανοῦ παιδὸς κατὰ τὸ πάσα. Εἶναι αὕτη ἐσχυρὸν ὄπλον ἐστρεψίας ἁλλοθιγενῶν, ἄλλ' ὄπλον παλαιότατον καὶ ἐσχωριασμένον. Διότι κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνους αὐτοὶ οἱ χριστιανοὶ κατηγορήθησαν διὰ τὸ ἴδιον ἔγκλημα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων καὶ μετὰ παρέλευσιν αἰῶνων παραλαβόντες οἱ Χριστιανοὶ τὸ ὄπλον ἐστρεψαν αὐτὸ| οὐ μόνον κατὰ τῶν κατηγορῶν, ἀλλὰ καὶ κατ' 165 ἄλλων ἁλλοδόξων· ἐπανέλαβον δὲ κατὰ πολλῶν αἵρετικῶν, πρὸ πάντων τῶν Μανιχαίων, τὴν κατηγορίαν, ἣτις ἦτο καὶ μία τῶν κυριωτάτων δικαιολογιῶν τοῦ θηριώδους θρησκευτικοῦ πολέμου κατὰ τῶν αἵρετικῶν Ἀλδιγενῶν.

Τῶν δ' ἠθικῶν προλήψεων ἐν μόνον σὰς ἀναφέρω παράδειγμα. Πάντες οἱ πεπολιτισμένοι λαοὶ σήμερον ἀνήθικον ὑπολαμβάνουσι τὴν γυμνότητα, ἐνῷ τοῦναντίον κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς Ἑλλάδος ἡ γυμνότης, ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν διακρίνον τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν βαρβάρων γνῶρισμα· ὁ μέγας Ἀθηναῖος ἱστορικός, ὁ Θουκυδίδης, ὅπως ἀποδείξῃ ὅτι τὸ παλαιὸν Ἑλληνικὸν ἐδιητᾶτο ὁμοιοτρόπως τοῖς βαρβάροις, φέρει ὡς τεκμήριον ὅτι οὐχὶ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἐγυμνώθησαν οἱ Ἕλληνες, ἐνῷ πρότερον δὲν ἐγυμνοῦντο εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ ἐνδύμκτα ἐφόρουν πολλὰ καὶ πλούσια. Οἶαν- δῆποτε δὲ καὶ ἂν ἔχῃ τις γνώμην περὶ εὐπρεπείας ἢ περὶ τοῦ ἀνηθίκου τῆς ἐπιδείξεως γυμνῶν σωμάτων, δὲν θὰ τολμήσῃ βεβαίως νὰ κατηγορήσῃ τὴν —ἃς τὴν ὀνομάσωμεν— ἠθικὴν πρόληψιν τῶν ἡμετέρων προγόνων εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν τσαῦτα ἀριστουργήματα τῆς τέχνης.

Ἐννοεῖται δέ, ὅτι εἰς τὰς ἠθικὰς προλήψεις δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τάξω-

μεν καὶ τὰ αἰσθήματα ἐκείνα, τὰ ὅποια καινοτόμοι ἠθικολόγοι ὡς τοιαύτας χαρακτηρίζουσι, τὴν φιλοπατρίαν δηλαδή, τοὺς οἰκογενειακοὺς δεσμούς, τὴν προσήλωσιν εἰς τὸ καθήκον καὶ τὰ τοιαῦτα. Αἰσθήματα, ἐμφαίνοντα εὐγένειαν τῆς καρδίας καὶ εἰς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν συντελοῦντα, μόνον διάνοια πεπωρωμένη καὶ διεστραμμένη συνείδησις τολμῶσι νὰ παραστήσωσιν ὡς προλήψεις.

- 136 Αἱ μεγάλαι καὶ ὀλέθριαι κοινωνικαὶ προλήψεις, αἱ διαιροῦσαι τὴν κοινωνίαν εἰς τάξεις, ἀντίθετα ἐχούσας συμφέροντα καὶ ἄνισα δικαιώματα, ἐξεσαρώθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν κατὰ τὴν μεγάλην κοινωνικὴν μεταβολὴν περὶ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ ἀνίσχυροι διατηροῦνται σήμερον μεταξὺ τῶν ἐχόντων ἄμεσον συμφέρον εἰς τὴν διατήρησίν των. Ἄλλ' ὑφίστανται πλεῖστα ἄλλαι κοινωνικαὶ προλήψεις, μικρολόγοι καὶ ὀχληραί. Ὅμιλῶν πρὸς κυρίας περιττὸν κρίνω νὰ ἐνδιατρίψω εἰς αὐτάς. Ὑπάρχει τις ἐξ ὑμῶν, ἡ ὁποία νὰ μὴ καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀδημονίας καὶ ἀηδίας, ἅπαξ τοῦλάχιστον τῆς ἡμέρας, ἀναγκαζομένη νὰ συμμορφωθῇ εἰς τοιαύτας προλήψεις, τῶν ὁποίων διαδδέπει τὴν κενότητα καὶ τὴν ἀλογίαν καὶ νὰ μὴ ἠγωνίστηκε κατὰ τῶν πρώτων εἰσγγητῶν αὐτῶν;

- Ὑπάρχουσι καὶ προλήψεις πολιτικαί, τὰς ὁποίας προσποιούμεθα ὅτι δὲν διακρίνομεν, ἐπὶ τὰς θεωροῦμεν ἀπαραιτήτους πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ πολιτικοῦ οἰκοδομήματος. Λόγου χάριν αὐτοὶ οἱ θεμέλιοι λίθοι τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος δὲν συνίστανται ἐκ προλήψεων; Διότι πῶς ἄλλως δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὴν θεωρίαν ὅτι εἰς ἄνθρωπος, ὅσον καὶ ἂν εἴναι ὑπέροχος, ἔστω καὶ ὁ εὐρισκόμενος εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κοινωνικῆς πυραμίδος, εἶναι ἀνίκανος νὰ διαπράξῃ τὸ κακὸν καὶ εἶναι ἐπομένως ἀνεύθυνος; Ἡ τὴν ἄλλην ἐκείνην θεωρίαν, ὅτι ὑπάρχουσι πολλοὶ ἄνδρες, ὧν ἕκαστος ἐκπροσωπεῖ τὰς ἰδέας καὶ τὰς θελήσεις ὑπερμυρίων συμπολιτῶν του, καὶ οὐχὶ ἐφάπαξ ἀλλ' ἐπὶ τέσσαρα ὅλα ἔτη, καὶ οὐχὶ μόνον τῶν ἄρρέων ἐκλογέων του, ἀλλὰ καὶ τῶν γυναικῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνηλίκων τέκνων των; Ἐνῷ καλῶς ἠξεύρετε, ὅτι οὐδὲ εἰς τῶν ὑπερμυρίων ἐκλογέων ἐκάστου βουλευτοῦ δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι διερμηνεύει ἐν πάσῃ περιπτώσει τῆς ἰδίας του συζύγου τὴν θέλησιν, χωρὶς νὰ καταγελασθῇ ὡς ἀλαζὼν καυχηματίας;
- 167 Ἄν ἡ πλάνη δύναται νὰ παραβληθῇ, ὡς εἵπομεν, πρὸς τὸ ἔλαιον, οἱ εὐ χρῖομεν τὰς μηχανάς, ἡ πρόληψις ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς τὴν σκωρίαν, τὴν μαιίνουσαν μὲν τὴν ὀψιν τοῦ μετάλλου αὐτῶν, δυσχεραίνουσαν δὲ τὴν κίνησίν των.

Ἡ δὲ δεισιδαιμονία διάφορον μὲν τῆς προλήψεως ἔχει τὴν ἀρχήν, ἀλλ' ἐπιβλαδέστερα καὶ ὀλεθριώτερα ἀποτελέσματα. Τὸ μέγιστον τῶν κακῶν, ὧν γίνεταί πρόξενος, εἶναι ὅτι δεσμεύει τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως, ἐπισκοτίζει τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου, ἐμβάλλει εἰς αὐτὸν δεινοὺς φόβους

ἐκ κινδύνων ἀνυπάρχτων, καὶ τὸν ἐξαναγκάζει εἰς ἔργα ἄσκοπα καὶ πολλάκις ἐπιβλαβή. Κατὰ τὸν ὅρισμὸν ἀρχαίου φιλοσόφου ἡ δεισιδαιμονία εἶναι «δειλία πρὸς τὸ δαιμόνιον»· τοῦτο δ' ἀκριβῶς σημαίνει καὶ ἡ λέξις, ὡς ἡ ἐτυμολογία τῆς ἐμφαίνει, τὸ δειμα, τὸν φόβον ἐκ τοῦ δαίμονος. Ἀλλ' ἀκριβέστερον ὀρίζεται ἡ δεισιδαιμονία ὡς φόβος θεῶν, εἰς οὓς ἔπαυσε νὰ πιστεύῃ ὁ δεισιδαίμων. Ὁ δεισιδαίμων φοβεῖται μὴ διὰ τινος πράξεως τοῦ ἢ διὰ τῆς παραλείψεως ἔργου, ὅπερ ἀναγκαῖον ὑπολαμβάνει, ἐπισύρῃ τὴν ὀργὴν θεῶν ἀγνώστων εἰς τὴν θρησκείαν, ἣν πρεσβεύει. Πιστεύων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὅτι ἐμμένει εἰς τὰ δόγματα τῆς ἰδίας αὐτοῦ θρησκείας, ἐκτελεῖ ἀνεπιγνώστως τὰ παραγγέλματα θρησκείας ἐκλειπούσης, καὶ ταῦτα ἀτελῇ, διάστροφα καὶ παραμεμορφωμένα.

Ἐξετάζοντες ἐπιμελῶς τὴν μεγάλην πληθὺν τῶν δεισιδαιμονιῶν, ἀναγνωρίζομεν ὅτι εἶναι συντρίμματα δοξασιῶν λησμονημένων, ἀμυδρὰ ζώπυρα ἐκ τῆς φωταυγοῦς ἐστίας καταλυθεισῶν θρησκειῶν τῶν παρωχημένων χρόνων. Διὰ τοῦτο ἐνῶ ματαίως ἀναζητοῦμεν ἐν ταῖς κρατούσαις νῦν ἰδέαις τὴν δικαιολογικὴν βᾶσιν τῶν δεισιδαιμονιῶν, ἀνευρίσκομεν ταύτην ἐν τῇ λα- 168 τρεῖα τῶν ἡμετέρων προγόνων ἢ ἄλλων παλαιῶν λαῶν καὶ τῇ βοήθειᾳ τῶν δοξασιῶν αὐτῶν περὶ θεῶν, εὐχερῶς ἐξηγοῦμεν τὰ κατὰ λήπτα καὶ παράλογα τῆς δεισιδαιμονίας κελεύσματα. Διότι ἡ γνῶσις, τὴν ἔλλοθεν πορίζομεθα, τῶν ἐκλειπτουσῶν θρησκειῶν βοηθεῖ ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὴν συνοχὴν τῶν περισωθέντων ἐν ταῖς δεισιδαιμονίαις λειψάνων αὐτῶν, εἰς τὸ νὰ προσθέσωμεν τοὺς ἐλλείποντας κρίκους εἰς τὴν διασπασθεῖσαν ἄλυσιν, τὴν συνδέουσαν ἡμᾶς μετὰ τὸν ἀρχαῖον κόσμον.

Ἐν ἄλλῳ μαθήματι θὰ ἐξετάσωμεν ἀκριδέστερον τὴν σχέσιν τῶν δεισιδαιμονιῶν πρὸς τὰς ἀρχαίας θρησκείας. Νῦν δ' ἀρκοῦμαι νὰ σᾶς ἀναφέρω ὀλίγα παραδείγματα, ὅπως βεβαιωθῇτε περὶ τῆς σχέσεως ταύτης.

Τὸν *Μάρτην*, τὰ κλωσμάτια ἐκεῖνα τὰ πορφυρᾶ καὶ χρυσᾶ ἢ κίτρινα τὰ περιδενόμενα περὶ τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς τῶν παιδίων κατὰ τὸν μῆνα Μάρτιον διὰ νὰ μὴ τὰ μαυρίσῃ ὁ ἥλιος, γνωρίζετε πᾶσαι καὶ δὲν ὑπάρχει τις ἐξ ὑμῶν ἀναμφιδόλως, τὴν ὁποίαν νὰ μὴ ἐζήτησεν ἡ μητρικὴ πρόνοια νὰ προφυλάξῃ διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τοῦ ἡλίου. Τοιαῦτα κλωσμάτια περιέδεον αἱ μητέρες εἰς τὰς χεῖρας τῶν τέκνων τῶν κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα μ. Χ. ἐν Ἑλλάδι, ὡς μανθάνομεν ἐκ τινος ὁμιλίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ὑπῆρχε δ' ἡ δεισιδαιμονία καὶ κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς μαρτυρίας ἐρμηνευτοῦ τινος ἐτέρου πατρὸς τῆς ἐκκλησίας. Ὅθεν ἀσφαλῶς γινώσκομεν, ὅτι ἡ δεισιδαιμονία αὕτη διετηρήθη ἀπὸ τοῦ Ε' τοῦλάχιστον αἰῶνος μ. Χ. Ἀλλ' εἶναι πολλῶ παλαιότερα. Ἐκ τῆς ὁμιλίας τοῦ ψέγοντος καὶ καταδικάζοντος αὐτὴν ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου | καταφαίνεται, ὅτι ἤσκουν ταύτην ἀπὸ πολλοῦ χρόνου αἱ 169 γυναῖκες. Καὶ ἦτο ἀληθῶς λείψανον τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λατρείας, διότι

τὴν ἀνευρίσκομεν ἐν τοῖς ἐλευσινίοις μυστηρίοις. Ὁ Μάρτης εἶναι αὐτὴ ἡ κρόκη, ἣν ἀνεδούντο οἱ μύσται εἰς τὴν δεξιάν χειρά καὶ τὸν πόδα, ἀποδίδοντες εἰς αὐτὴν συμβολικὴν ἔννοιαν, ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς. Ἴσως δὲ ἡ ἀρχὴ τῆς δεισιδαιμονίας ταύτης εἶναι καὶ τῶν ἐλευσινίων μυστηρίων παλαιότερα, διότι παραπλήσιαι συνήθειαι σώζονται καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, οἵτινες ἀπίθανον φαίνεται ὅτι παρέλαβον ταύτας ἐκ τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας. Ἴσως καὶ οὗτοι καὶ οἱ τὰ ἐλευσίνια μυστήρια καταστήσαντες ἐκ κοινῆς τινος ἀρχαιοτέρας ἡρύσθησαν πηγῆς.

Ἄλλο παράδειγμα. Ἡ ἀπαγόρευσις τῆς τελέσεως τῶν γάμων κατὰ τὸν μῆνα Μάιον εἶναι πάγκοινος· οὐ μόνον οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἄλλοι εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ δυσσιώνιστον θεωροῦσι τὴν τέλεσιν τῶν γάμων κατὰ τὸν μῆνα ἐκεῖνον. Ἄν ἐρωτήσητε δ' ὅμως τὸν λόγον τῆς τοιαύτης ἀπαγορεύσεως, θὰ ἀκούσητε ποικίλας εἰκασίας, ὧν οὐδεμία θὰ σᾶς φανῇ πειστικὴ καὶ εὐλογος. Τινὲς λέγουσιν, ὅτι τὸν μῆνα τοῦτον ἄγεται ἡ ἑορτὴ τῆς ἁγίας Μαύρας, καὶ ἄρα ὅσα ἤθελέ τις ἐπιχειρήσῃ κατ' αὐτὸν θὰ εἶναι κακά καὶ μαῦρα. Ἡ δικαιολογία ὅμως ἰσχύει, ὡς βλέπετε, διὰ μόνους τοὺς ὀρθοδόξους. Ἄλλος δὲ κοινότερος καὶ γνωστότερος φέρεται λόγος, ὅτι τὸν Μάιον συμπίπτει ἡ ὥρα τῶν γάμων ἐκείνου ἀγαθοῦ μὲν καὶ χρησίμου, ἀλλὰ δεινῶς δυσσημηθέντος· καίτοι δ' ὁ ἱερεὺς δὲν ἐθεώρησεν ἀκροπὲς νὰ παρεμβάλῃ πρὸς αὐτὸ μέγαν ἔρωτα, τὸν Αἰάντα, οὐδεὶς ὅμως σιέργει νὰ φανῇ ὁμοίος καὶ ἐν τούτῳ μόνον πρὸς τὸ ἀναξιοπαθεῖν κτήνος, ὅθεν ἀποφεύγει νὰ νυμφευθῇ τὸν Μάιον. Ἄλλὰ πρόσθετον ὅτι τοῦτο εἶναι παιγνιωδὴς μᾶλλον εἰρημένον, οὐδεὶς δὲ θὰ ἐκλάβῃ ὡς σοβαρὰν τὴν τοιαύτην δικαιολογίαν. Τὴν δὲ ἀληθὴ ἐξηγήσιν τῆς δεισιδαιμονίας παρέχει ἡμῖν ἡ λατρεία τῶν ἀρχαίων Ρωμαίων. Μηνὶ Μάρτῳ ἦγον οἱ Ρωμαῖοι τὰ Λεμουράλια, ἑορτὴν πρὸς τιμὴν καταχθονίων δαιμόνων. Τούτου ἕνεκα ἐθεωροῦντο ἀποφράδες αἱ ἡμέραι αὐτοῦ καὶ ἀπηγορεύοντο οἱ γάμοι κατ' αὐτάς, ἵνα μὴ ἀποδῶσιν ἀτυχεῖς.

Εἰς τὸν συνηθέστατον χαιρετισμὸν μὲ τοῖς ὑγείαις σας ἢ ὑγιαίνετε, τὸν ὅποιον ἐπιφωνοῦμεν εἰς τοὺς πταρνυμένους ὑποκρύπτεται ἀναμφισβητήτως δεισιδαιμονία τις. Ἄλλως ὅμως φρονοῦσιν οἱ προσπαθήσαντες νὰ ἐξηγήσωσιν αὐτόν. Καὶ ἱστοροῦσιν, ὅτι ἐνέσκηψέ ποτε νόσος δεινοτάτη, τῆς ὁποίας σύμπτωμα καὶ πέρας ἅμα ἦτο ὁ πταρμός· διότι ὁ πταρνύμενος μετὰ μικρὸν ἀπέθνησκε, καὶ διὰ τοῦτο ἔσπευδον οἱ γνῶριμοὶ ἀνησυχοῦντες νὰ ἐρωτήσωσι τὸν πταρνύμενον, ἂν ὑγιαίνει ἢ νὰ εὐχηθῶσιν εἰς αὐτὸν ὑγείαν. Τοιαύτη δ' ὅμως ἀλλόκοτος νόσος εἶναι παντελῶς ἄγνωστος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἱατρικῆς, πλασθεῖσα ἀπλῶς καὶ μόνον πρὸς ἐξηγήσιν τῆς παραδόξου προσαγορεύσεως. Συνειδότες δὲ τὸ ἀπίθανον τῆς ἐξηγήσεως, ἄλλοι, ἱατροὶ βέβαια οὗτοι, ἐπενόησαν εὐλογοφανεστέραν. Ὁ πταρμός, λέγουσιν, συνοδεύει πολλὰκις ἐλαφράς καταρροϊκὰς παθήσεις τῶν ἀναπνευστικῶν ὁδῶν, αἵτινες ἐνίοτε δὲν περιορίζονται μέχρι τοῦ σημείου τούτου. Δὲν μᾶς ἐξηγοῦσιν ὅμως

διατί ὁ χαιρετισμὸς ἐκεῖνος συνηθίζεται μόνον ὅταν παρουσιάζεται ἐν ἀμφίβολον καὶ ἄγνωστον σύμπτωμά ἀτημάντου παθήσεως καὶ δὲν ἐπεξετάθη ἢ χρήσις αὐτοῦ καὶ ἐπὶ συμπτωμάτων φανερῶν ἄλλων νόσων σπουδαιοτέρων. Ἄλλ' ἐπλάσθησαν αἱ ἐξηγήσεις αὗται, διότι ἐλησμονήθη ὁ ἀληθὴς λόγος, ὃν διδασκόμεθα ἐκ τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων Περσῶν. Οὗτοι δηλαδή ἐπί- 171 στευον, ὅτι ὁ πταρμὸς ἐδήλου τὴν κατανίκησιν τῶν Δέβ, τῶν πονηρῶν πνευμάτων· ἦτο σημεῖον τῆς νίκης τοῦ ἐνδομύχου πυρὸς κατὰ τῶν Δέβ, καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τὸν πταρμὸν ἀνεφώνουν οἱ Πέρσαι εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ· «Συντριβήτωσαν ἐν παντὶ καιρῷ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ οἱ ἐν τῷ σώματί μου Δέβ». Ἐν παρόδῳ δ' εἰρήσθω ὅτι τῆς δοξασίας ταύτης ἴχνη περιεσώθησαν καὶ ἐν τῇ δημῳδῇ παροιμιακῇ φράσει «Φτερνίστη ὁ διάβολος καὶ τὸν ἔβγαλε», λεγομένη ἐπὶ πονηροτάτων. Οἱ Δέβ κατὰ τὴν περσικὴν δοξασίαν ἐξερρίπτοντο διὰ τοῦ πταρμοῦ ἐκ τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δὲ ἀνθρωπος, εἰς ὃν ἡ παροιμία ἀναφέρεται, θεωρεῖται πολλῷ τῶν δαιμόνων χειρότερος, ἐνοικῶν εἰς σῶμα διαδόλου, ὅστις ἀπαλλάσσεται τῆς ἐνοχλήσεως, ἐκδιώκων αὐτὸν διὰ πταρμοῦ.

Πῶς ὅμως, θὰ ἐρωτήσητε ἴσως, ἦτο δυνατόν ἡ διατήρησις λειψάνων θρησκείας καταλυθείσης, ἀφοῦ μάλιστα καὶ ἡ ἐννοία αὐτῶν ἐλησμονήθη καὶ ὁ σκοπὸς τῶν εἶναι δυσδιάγνωστος; Εὐλόγος βεβαίως ἡ ἀπορία. Ὅταν δ' ὅμως ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ὄχι μόνον καταλυθείσων θρησκειῶν λείψανα διατηρήθησαν, ἀλλὰ καὶ ἐθίμων καὶ δοξασιῶν παλαιῶν, περιλειμμάτων κοινωνικῆς καταστάσεως διαφόρου τῆς παρούσης, ἄλλοτε μὲν ἔχοντα λόγον ὑπάρξεως, καθὼ σύμφωνα πρὸς ἐκείνην, νῦν δ' ἔκτροπα καὶ ἀκατανόητα φαινόμενα διὰ τὴν δυσαρμοσίαν αὐτῶν πρὸς τὰς κρατούσας ἰδέας, θὰ κατανοήσωμεν, ὅτι ἡ τοιαύτη διατήρησις δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ κανονικὴ συνέπεια νόμου θεμελιώδους ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπορρέοντος. Εἶναι ὁ νόμος τῆς ἐπιβιώσεως, ὡς ἐκάλεσαν αὐτὸν οἱ ἐθνολόγοι, τοῦ ὁποῦν ἡ ἀνάπτυξις θὰ μᾶς ἀπεμάκρυνε τοῦ κυρίου ἡμῶν θέματος. Τοῦτο μόνον εἶναι ἀναγκαῖον νὰ λεχθῇ, ὅτι κατὰ τὸν νόμον τῆς ἐπιβιώσεως διατηροῦνται ἐν τῷ παρῶντι, ἀπλῶς καὶ μόνον διότι προὔπηρξαν καὶ ὄχι ἐξ ἄλλου τινὸς λόγου, 172 πολλὰ ἴχνη τοῦ παρελθόντος.

Ὑποδογηθοῦσι δὲ καὶ ἄλλα αἷτια, ἵνα ἡ διατήρησις αὕτη καταστῇ διαρκεστέρα, ἀνακαινιζομένων ἐκάστοτε καὶ ὑπὸ νέαν παρουσιαζομένων μορφῇ τῶν περιλειμμάτων τοῦ παρελθόντος. Τὰ αἷτια ταῦτα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ψυχολογικά, καὶ τὰ κυριώτατα αὐτῶν θὰ σᾶς ἀναφέρω διὰ βραχείων.

Πολλάκις συνέβη ν' ἀκούσωμεν διηγήσεις περὶ ὀπτασιῶν καὶ φαντασμάτων καὶ νὰ μείνωμεν πρὸς στιγμὴν ἀμφιρρέποντες, διστάζοντες ἂν πρέπει νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς αὐτὰς ἢ νὰ τὰς ἀπορρίψωμεν ὡς ψευδεῖς. Συνέβη ν' ἀκούσωμεν πολλοὺς βεβαιοῦντας, ὅτι εἶδον αὐτοῖς ὄμμασι Νεράιδας ἢ Στρίγγλας ἢ Λάμιας ἢ ἄλλα τοιαῦτα πλάσματα τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ, ἀναφέ-

ροντας δὲ λεπτομερείας πειστικωτάτας, τεκμηριούσας ὅτι πιθανοὶ εἶναι οἱ λόγοι των. Φαίνονται μὲν ἄπιστοι καὶ παράδοξοι αἱ διηγήσεις αὗται, ἀλλὰ καὶ ἡ φιλαλήθεια καὶ ἡ εἰλικρίνεια τῶν διηγουμένων εἶναι ἀναμφισβήτητοι. Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ. Αἱ ὀπτασίαι καὶ τὰ φάσματα εἶναι ἀνύπαρκτα, ἀλλὰ καὶ οἱ βεβαιούντες ὅτι διὰ τῶν αἰσθήσεων αὐτῶν ἀντελήφθησαν ταῦτα δὲν λέγουσι ψευδῇ. Διότι συμβαίνει φαινόμενον ψυχολογικὸν ἐκ τῶν συνήθων. Πρόκειται περὶ παρερμηνείας τῶν ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεων, περὶ παραισθήσεων ἐκ τῶν καλουμένων ὑπὸ τῶν ψυχολόγων ἐνεργητικῶν ἢ ὑποκειμενικῶν. Ἡ ἀτελής διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντίληψις μεταπλάσσεται καὶ συμπληροῦται δι' αὐτοτελοῦς καὶ αὐθορμῆτου ἐνεργείας τῆς φαντασίας τοῦ δεισιδαίμονος καὶ τὰ ἰνδάλματα τῆς φαντασίας παρουσιάζονται ὡς ὄντα πραγματικά. Διὰ τοῦτο τὴν νύκτα μάλιστα εἶναι συνηθέσταται αἱ τοιαῦται ὀπτασίαι, ὅτε δυσδιάκριτα εἶναι τὰντικείμενα καὶ 173 μυστηριώδεις καὶ ἀνεξήγητοι φαίνονται οἱ ἐν τῇ νυκτερινῇ σιγῇ ἀκουόμενοι ἤχοι. Μεταπλάσσονται δὲ καὶ συμπληροῦνται αἱ παραστάσεις τῇ βοήθειᾳ τῶν ἀποτεταμιευμένων ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ δεισιδαίμονος μυθολογικῶν εἰκόνων, τῶν ζωπύρων ἐκείνων τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν, περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν. Οὗτος δ' εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν ἐκεῖ ὅπου ὁ "Ἕλληνας βλέπει Νεραΐδας ὁ Γάλλος βλέπει Fées καὶ ὁ Γερμανὸς Elfen, ὅπου ὁ "Ἕλληνας βλέπει τελώνια ὁ Γάλλος βλέπει Pen follets καὶ ὁ Γερμανὸς Irrlichter. Οὗτοι δὲ διακρινόμενοι ἀναγεύμενα τῶν ἐκλείπουσάν θρησκειῶν τὰ λείψανα, διότι σπανιότατα ζητεῖται, ἀλλὰ καὶ ζητούμενα δύσκολον εἶναι νὰ εὑρεθῇ, ὑπὸ τοῦ δεισιδαίμονος ὁ ἀληθὴς τῆς παραισθήσεως λόγος.

Μεγάλως ἐπίσης συντελεῖ εἰς τὴν διατήρησιν τῶν ἀρχαίων ζωπύρων ἡ τάσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς γνῶσιν τοῦ μέλλοντος. Μετ' ἀγωνίας ζητεῖ ὁ ἀνθρώπος νὰ διαλύσῃ τὴν αἰνιγματώδη σκοτίαν τοῦ μέλλοντος, νὰ ἄρῃ τὸν μυστηριώδη πέπλον τὸν ἀποκρύπτοντα αὐτό, νὰ μετακινήσῃ τὰ χωρίζοντα τὸ μέλλον ἀπὸ τοῦ παρόντος ὅρια. Βλέπει καταφανῇ τὴν σχέσιν τοῦ παρελθόντος πρὸς τὸ παρὸν καὶ διακρίνει ὁμοίαν σχέσιν τοῦ παρόντος πρὸς τὸ μέλλον. Καὶ ὑπάρχει βεβαίως τοιαύτη σχέσις, διότι τὸ παρὸν εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ παρελθόντος καὶ αἰτία τοῦ μέλλοντος. Ἄλλ' ὁ δεισιδαίμων ἀδυνατῶν νὰ καθορίσῃ τὴν τοιαύτην σχέσιν ἢ μὴ ἀρκούμενος εἰς ταύτην, πολυπλοκωτέραν δ' ὑπονοῶν, προσπαθεῖ ἐκ τυχαίων καὶ αὐθαιρέτων συνδυασμῶν διαφόρων πραγμάτων ἢ συμβάντων ἐν τῷ παρελθόντι καὶ τῷ παρόντι νὰ πορισθῇ διδάγματα, καθοδηγοῦντα αὐτὸν εἰς συσχετίσιν τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Ὑπάρχουσι πολλὰ πράγματα ἀδιάφορα, ἅτινα δὲν πείθεται ὁ δεισιδαίμων ὅτι εἶναι ἄσκοπα καὶ διὰ τοῦτο τοῖς ἀποδίδει σκοπόν, 174 τὴν δῆλωσιν τοῦ μέλλοντος· τοιαῦτα εἶναι τὰ συναντήματα ἀνθρώπων ἢ ζώων, αἱ κληδόνες, ἦτοι αἱ τυχαίως ἀκουόμεναι φωναί, οἱ οἰωνοί, ἦτοι ἡ διεύθυνσις τῆς πτήσεως τῶν ὀρνέων καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐξετάζει ὑποκειμεν

κῶς τὰ πάντα, ἐν σχέσει δὴλα δὴ πρὸς ἑαυτόν, οὐδέποτε δὲ ἀντικειμενικῶς, καθ' ἑαυτὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς ἄλληλα. Κανόνα δὲ πρὸς πρόγνωσιν τοῦ μέλλοντος ἔχει τὸ παράλογον ἀξίωμα: Μετ' ἐκεῖνο, ἄρα ἔνεκα ἐκείνου. Ἐπειδὴ γεγονότος τινὸς προηγήθη συμβὰν ἀδιάφορον, ἔπεται ὅτι τοῦτο εἶναι ἡ αἰτία τοῦ γεγονότος ἐκείνου. Συνέπεσε π.χ. προτοῦ νὰ συμβῇ τι δυστύχημα εἰς αὐτὸν νὰ συναντήσῃ λαγῶν· συνάγει ἐκ τούτου, ὅτι ἡ συνάντησις λαγωῦ προμηνύει πάντοτε δυστύχημα.

Προγινώσκει δὲ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ὁ δεισιδαίμων τὸ μέλλον ἐφαρμόζων τύπους ἐτοιμούς, εἰλημμένους ἐκ τῶν περιλειμμάτων τῶν παλαιῶν θρησκειῶν. Διὸ βλέπομεν περισωθέντα πάμπολλα εἶδη τῆς μαντικῆς τῶν ἀρχαίων, καὶ τὸν σημερινὸν Ἕλληνα κατὰ τοῦτο μόνον διαφέροντα τῶν προγόνων τοῦ ἐν τῇ ἐρευνῇ τοῦ μέλλοντος, ὅτι ἡ μαντικὴ αὐτοῦ οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν θρησκείαν.

Πολλῶ ἀναγκαιοτέραν ὁμως τῆς γνώσεως τοῦ μέλλοντος θεωρεῖ ὁ δεισιδαίμων τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ παρόντος. Ἀνεπαρκῆ νομίζων τὴν θρησκείαν τοῦ νὰ τὸν προφυλάξῃ ἀπὸ τῶν ἐπαπειλούντων αὐτὸν φανταστικῶν κινδύνων ζητεῖ ἐκτὸς ταύτης προστασίαν. Προέρχονται δ' οἱ κίνδυνοι ἐξ ὑπερανθρώπων δυνάμεων ἀγνώστων εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ἢ παρεισφρησασῶν εἰς αὐτὴν ἐκ παλαιότερων θρησκειῶν. Δεινότητι δὲ φαντάζεται τῶν δυνάμεων τούτων τὴν ἐκτίρειν, καταπείπουσιν αὐτοὺς καὶ ἄλλα μυρία κατὰ εἰς αὐτὸν, ἂν τυχόν ποτε ἐξοργίσῃ αὐτὰς διὰ τινος πράξεώς τοῦ ἢ ἀνδι' ἐπιδῶν ἰσχυρῶν ἐξαναγκασθῶσιν ὑπὸ τινος ἐχθροῦ νὰ τὸν βλάψωσι. 175 Προσπαθεῖ λοιπὸν νὰ κατευνάσῃ τὴν ὀργὴν τῶν καὶ καταστήσῃ αὐτὰς εὖνους ἢ καὶ ὑποχειρίους, ἐπιβάλλων αὐταῖς τὴν θέλησίν του. Ταῦτα δὲ νομίζει ὅτι κατορθώνει διὰ τῆς μαγείας.

Αἱ μαγικαὶ ὁδηγαί πρὸς ἐξίλασμον ἢ δέσμευσιν τῶν ὑπερανθρώπων δυνάμεων, καθὼς καὶ αἱ ὁδηγαί περὶ τῆς ἐπηρείας τῶν οὐρανίων σωμάτων εἰς τὰς τύχας τοῦ ἀνθρώπου, παρέχονται ἐν τοῖς μαγικοῖς βιβλίοις. Τὰ πλεῖστα τῶν περισωθέντων μέχρις ἡμῶν τοιούτων ἐλληνικῶν βιβλίων ἐγράφησαν κατὰ τὸν Γ' καὶ τὸν Δ' αἰῶνα μ. Χ. εὐρέθησαν δ' ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν παπύροις. Ἐκ τούτων δ' ἔχουσι τὴν ἀρχὴν καὶ αἱ γνωστόταται εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς λαὸν Σολομωνικαὶ καὶ τὰ Ἱατροσόφια, περὶ ὧν θὰ διαλάβω μετ' ὀλίγον ἐκτενέστερον.

Ἐκ τῶν βιβλίων τούτων πηγάζει τὸ μέγιστον μέρος τῶν δεισιδαιμονιῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ. Ἐν αὐτοῖς εὐρίσκομεν καὶ τῶν δεισιδαιμονιῶν τὴν ἐξήγησιν, διότι ἄλλαι μὲν αὐτῶν καταφαίνεται ὅτι προήλθον ἐκ τῆς ὑποτιθεμένης ἐπηρείας τῶν ἀστέρων εἰς τὸν ἀνθρώπινον εἶον, ἄλλαι δ' ἐκ τῆς σχέσεως τῶν δαιμόνων πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἄλλαι εἶναι ἐστρεβλωμένα ἢ σὺν τῷ χρόνῳ παραφθαρέντα παραγγέλματα τῆς ἀρχαίας θρησκείας. Αἱ δὲ λοιπαὶ ἐπλάσθησαν ἐν μεταγενεστέροις σχετικῶς χρόνοις, κατὰ τοὺς αὐ-

τοὺς κανόνας, καθ' οὓς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις παρήγυντο αἱ δεισιδαιμονίαι.

Ἐκ τῶν κανόνων τούτων σὰς ἀναφέρω ἓνα μόνον, ἐκεῖνον εἰς ὃν ὀφείλομεν μέγαν ἀριθμὸν δεισιδαιμονιῶν. Εἶναι δ' οὗτος ὁ τῆς ἀναλογίας. Ὁ δεισιδαίμων ὑποθέτει σχέσιν μυστηριώδη καὶ συγγένειαν τῶν ὁμοίων πραγμάτων πρὸς ἄλληλα καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ἀνύπαρκτον ταύτην σχέσιν κανονίζει τὰς πράξεις του, ὅπως πορισθῇ ὠφέλειάν τινα.

- 176 Ἐν τινι βιβλίῳ, εἰς τὸν διάσημον ἱατρὸν Γαληνὸν κακῶς ἀποδιδόμενον καὶ ἐπιγραφομένῳ περὶ εὐπορίστων, εὐρίσκομεν πλείστας συνταγὰς, εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην στηριζομένας. Οὕτω π. χ. πρὸς θεραπείαν τῆς μυρμηκιάσεως ἐπιθέτουσι μύρμηκας ἐν παννίῳ τυλιγμένους. Διὰ τὸ μὴ πέφτουν τὰ μαλλιά τῆς κεφαλῆς, παραγγέλλει ἓν Ἱατροσόφιον «πολυτρίχιν βράσον με τὸ κρασί καὶ πλύνον τὴν κεφαλὴν καλὰ». Ἡ δεισιδαιμονία αὕτη προδήλως παρήχθη ἀφ' ὅτου ἐπεκράτησεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ τὸ λέγεται πολυτρίχι τὸ ἀδίαντον. Τὸ φυτὸν ἔχιον οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουν ὡς ἀντίδοτον κατὰ τῶν δηγμάτων τῆς ἐχίδνης, καὶ τοῦτο διότι τὰ φύλλα του ὁμοιάζουσι μετὰ κεφαλὴν ἐχίδνης. Ἐπίσης καὶ σήμερον πιστεύουσιν ὅτι ὠφελεῖ κατὰ τῶν δηγμάτων τῶν ὄφρων τὸ φιδόχορτον, τὸ φυτὸν ὅσον τὸ στικτόν, διότι τὸ στέλεχος του ὁμοιάζει μετὰ σῶμα ὄφρος. Συνηθέστερα ἢ ὁμοιότης παρατηρεῖται εἰς μόνον τὰ ὀνόματα, καὶ οὕτω δεισιδαιμονίαι παράγονται ἐκ λόγων παλαιῶν. 14. χ. τὸ Σάββατον δὲν πρέπει νὰ κόβῃ κανεὶς φόρεμα διὰ τὸ μὴ τὸ δάλλῃ σάβανον. Ὁ Σεπτέμβριος μὲν καὶ ὁ Τρισηντητής καλούμενος, νομίζεται ἐν Κερκύρᾳ ἀκατάλληλος διὰ γάμους, διότι τρυγᾷ καὶ θερίζει τὸ ἀνδρόγυνον. Ἐν Σύμῃ δὲν τελοῦσι τοὺς γάμους τὸ Σάββατον τῆς τυρινῆς διὰ τὸ μὴν τυραννιοῦνται. Ὡς δ' ἡ δεισιδαιμονία αὕτη, καὶ ἄλλαι οὐκ ὀλίγαι ἐγεννήθησαν ἐκ κωμικῆς παρετυμολογίας τῶν ὀνομάτων. Κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Συμεῶνος δὲν τολμῶσιν αἱ ἑγκυοὶ νὰ ἐγγίσωσι τι διὰ τὸ μὴ γεννηθῇ τὸ τέκνον των μετὰ σημάδι. Ἐν Κύπρῳ ζητοῦσιν ἀπὸ τὸν ἁγίου Ἰάκωβον τὴν θεραπείαν τῆς ὠταλγίας, διότι οἱ Κύπριοι παραφθείραντες τὸ ὄνομα του τὸν λέγουσιν Ἀκουφον. Ἐν Αἰτωλίᾳ, ὁ ἔχων ἀκροχορδόνας, ὑπάγει εἰς τὴν λειτουργίαν καὶ ὅταν ἀκούσῃ ἐπιφωνούμενον τὸ «Ἐξαιρέτως τῆς Πα-
177 ναγίας| ἀχράντου» τρίβει αὐτὰς ἐπιλέγων ξεραίτω ξεραίτω, πιστεύει δὲ, ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου θὰ ξεραθοῦν οἱ ἀκροχορδόνες.

Οὕτως ἐδημιουργήθη πηγὴ ἀνεξάντλητος δεισιδαιμονιῶν, αἵτινες οὐδεμία ἐλπίς ὑπάρχει ὅτι θὰ ἐκλίπωσιν ὁλοσχερῶς ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὁμοιάζουσι πρὸς τὸ χιόνι τοῦ Χελμοῦ, τὸ ὅποιον κατὰ τὸ δημοτικὸν ἄσμα,

Ὅστε νὰ λειώσῃ τὸ παλιό, καὶνούριον τὸ πλοκάγει.

